

Przemysław Kierończyk
Gdańska Szkoła Wyższa

Projekt konstytucji Francji opracowany przez Condorceta

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą przypomnienia projektu konstytucji Francji zgłoszonego w roku 1793 przez żyrondistów, opracowanego przez znanego filozofa, polityka, matematyka etc., Marie Jeana Antoine Nicolasa de Caritat, markiza de Condorcet. Projekt ten ostatecznie nie wszedł w życie, a jego twórca zakończył życie w dramatycznych okolicznościach. Stanowi jednak bardzo ważny przykład ówczesnej myśli ustrojowej w najlepszym wydaniu. Autor niniejszego artykułu zwraca szczególnie uwagę na to, jakimi zasadami ustrojowymi kierował się Condorcet.

Słowa kluczowe

Condorcet, projekt, konstytucja, Francja, żyrondyści, rewolucja

Condorcet's draft constitution

Abstract

This article is an attempt to remind of the draft constitution of France (1793) developed by the famous philosopher, politics, mathematics, etc., Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet and supported by the Girondists. This project after all didn't come into force, and his author passed away in dramatic circumstances. However, Condorcet's (Girondists) draft constitution is a very important example of eighteenth century political thinking at its best. The author of this article draws particular attention to the principles of the political system that guided Condorcet.

Keywords

Condorcet, draft, constitution, France, girondists, revolution

1. Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia jednego z projektów konstytucji Francji zgłoszonego w chyba w jednym z najbardziej dramatycznych lat rewolucji zapoczątkowanej w 1789 roku. Chodzi o tak zwany projekt żyrondistowski¹, który przedstawiony Konwentowi (Konwencji) w dniach 15 i 16 lutego 1793 r. przez Nicolasa

¹ Tekst projektu w języku francuskim w zbiorze A. Condorcet-O'Connor, M.F. Arago, *Oeuvres de Condorcet*, Paris 1847, (t. 12, s. 417–501); na stronach internetowych w języku francuskim: <http://mjp.univ-perp.fr/france/col1793pr.htm>; w języku włoskim: [http://www-l.unipv.it/webdsps/storiadoc/Doc%20RivFrancese/1793%20Progetto%20Condorcet%20\(tr\).htm](http://www-l.unipv.it/webdsps/storiadoc/Doc%20RivFrancese/1793%20Progetto%20Condorcet%20(tr).htm). Warto odnotować, że projekt żyrondistowski

de Caritat (dawniejszego markiza de Condorcet)². Bez żadnych wątpliwości to on był głównym autorem tekstu³, choć widniało pod nim w sumie osiem podpisów członków Komitetu Konstytucyjnego Konwencji⁴. Nie był to oczywiście jedyny projekt konstytucji zgłoszony, czy opublikowany w tym gorącym politycznie okresie czasu⁵, ale jasne jest, że ze względu na znaczenie sił, które stały za danymi projektami, realne znaczenie miały tylko projekty żyrondystów i (późniejszy) jakobinów. Na istotny politycznie

analizuje m.in. P. Bastid w swojej fundamentalnej pracy: *Le gouvernement d'assemblée*, Paris 1956, s. 305–314.

²Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, markiz de Condorcet, urodził się 17 września 1743 r. w Ribemont; zmarł 29 marca 1794 r. *Notabene* — okoliczności jego śmierci nie są jasne — w czasie dyktatury jakobinów, jako jeden z prześladowanych żyrondystów ukrywał się, a później próbował ucieczki z Paryża. Ujęty 27 marca 1794 r. i osadzony w więzieniu, wkrótce zmarł. Jedną z wersji jego śmierci głosi, że zażył truciznę otrzymaną od swojego przyjaciela Pierre Jeana Georgea Cabanisa, druga, iż został otruty przez strażników, gdyż obwiano się, że proces i egzekucja na gilotynie może spowodować niepokoje społeczne (był postacią bardzo popularną). Condorcet był człowiekiem niezliczonych talentów i zainteresowań: filozof, ekonomista, matematyk i polityk, zwolennikiem liberalizmu i głosicielem szeregu bardzo postępowych (wówczas) poglądów — zob. wszakże uwagi odnośnie do jego „postępowości” na końcu niniejszego artykułu i w pozycji wskazanej w przypisie 35. Wziął udział w rewolucji francuskiej, uważano go za umiarkowanego żyrondystę. Biografia Condorceta dostępna, np. na stronach internetowych: <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Condorcet.html>; http://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_de_Condorcet; http://en.wikipedia.org/wiki/Marquis_de_Condorcet. Wybór jego dzieł w: S. Lukes, N. Urbinati (ed.), *Condorcet: Political Writings*, Cambridge 2012. Inne, wybrane interesujące pozycje książkowe na temat tej postaci: E. Rothschild, *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, Cambridge 2001; O. de Bernon, *Condorcet, Raison et connaissance*, Paris 2009; É. Badinter, R. Badinter, *Condorcet. Un intellectuel en politique*, Paris 1988; P. Crépel, C. Gilain, *Condorcet: mathématicien, économiste, philosophe, homme politique*, Paris 1989; D. Williams, *Condorcet and Modernity*, Cambridge 2004.

³Jedną z wielu dosyć jednoznacznych opinii odnośnie do autorstwa tekstu projektu: „*He then undertook the task of drawing up a draft constitution for the new republic. His liberal constitutional scheme — commonly known as the Girondin Constitution of 1793 — suffered the same fate as the Girondins: expulsion and execution by the guillotine*”. Ze strony internetowej: <http://www.historyguide.org/intellect/lecture10a.html>.

⁴Oprócz Condorceta byli to: Armand Gensonné, Bertrand Barère de Vieuzac, Charles Jean Marie Barbaroux, Thomas Paine, Emmanuel-Joseph Sieyès, Pierre Victor Vergniaud.

⁵Zwrócił na to uwagę m.in. M.J.C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, Indianapolis 1998, (wykorzystano zdigitalizowaną wersję książki, dostępną na stronach internetowych: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=677&chapter=122676&layout=html&Itemid=27): „*Whilst engaged upon a practical exercise of power which showed little concern for the spirit of the separation of powers, the Convention was also busy with schemes for the re-establishment of constitutional government. The year 1793 saw first the Girondin project for a new constitution introduced by Condorcet, then a large number of schemes presented by individual deputies, and finally the project of June 1793, the Montagnard scheme, which was accepted by the Convention but never put into operation*”. Tamże uwagi co do akceptacji idei nadrzędności parlamentu w projektach: “*The de facto acceptance of convention government did not mean, however, that the separation of powers played no part in the thoughts of the deputies when they turned to constitution-making. Several of the projects submitted to the Convention made the doctrine the cornerstone of their proposals*”.

i prawnie ciężar gatunkowy projektu żyrondistów⁶ wpływało także niewątpliwie znane nazwisko twórcy projektu: „filozofa rewolucji”⁷.

2. Właściwy projekt konstytucji poprzedzony był bardzo obszernym (zawartym na 80 stronach) przedstawieniem jego zasad i motywów — *Exposition des principes et des motifs du plan de constitution*⁸. W pewnym sensie może być uważany za integralną część propozycji ustrojowej. Stanowił swoiste uzasadnienie projektu, tudzież przedstawienie jego założeń aksjologicznych. Condorcet przedstawił je w formie odpowiedzi na zagadnienie do rozstrzygnięcia: „Dać terytorium wielkości dwudziestu siedmiu tysięcy lig kwadratowych, zaludnionemu przez dwadzieścia pięć milionów ludzi, konstytucję, która — oparta mocno na zasadach rozsądku i sprawiedliwości, zabezpieczy obywatelom najpełniejsze korzystanie z ich praw...”⁹.

Najważniejsze tezy uzasadnienia konstytucji zawarte w wystąpieniu jej autora sprowadzały się w zakresie formy państwa — do uzasadnienia konieczności zniesienia monarchii¹⁰, utrzymania unitarnego charakteru Francji (nie wprowadzania formuły federacji czy konfederacji)¹¹. Ponadto Condorcet popierał konsekwentnie realizację zasady przedstawicielstwa. Prawo tworzone przez reprezentantów narodu miało być podporządkowane jednak postanowieniom konstytucji i założeniu, iż jedynym suwerenem jest naród. Optował za jednoizbową legislaturą, jednocześnie próbując znaleźć środki prowadzące do uniknięcia zbyt pospiesznego uchwalania ustaw. System

⁶J. Baszkiewicz wyraził opinię, że projekt Condorceta, jako zbyt skomplikowany spotkał się z „lodowatym przyjęciem obydwu partii” (tj. zarówno jakobinów, jak i samych żyrondistów); J. Baszkiewicz, *Maksymilian Robespierre*, Ossolineum 1989, s. 175. Tamże, interesująca — i nader umiarkowana — opinia Roberspierre’a, że „niedostatki projektu Condorceta nie są zbyt groźne”.

⁷Zob. charakterystykę ówczesnego znaczenia Condorceta pióra B. Gaxotte, *Rewolucja francuska*, Gdańsk 2001, s. 237: „Każde zgromadzenie musi mieć swojego myśliciela i swoją wyrocznię. Stanowisko to przypadało siłą rzeczy temu wielkiemu człowiekowi nauki. Trzeba było więc potulnie słuchać go i podziwiać”. (Nawet jeżeli „wypracował sobie inną specjalność: mianowicie nudę” — przyp. aut.). Tamże, na s. 526 opinia odnoszącą się do czasów późniejszych (Dyrektoriatu) — „Od śmierci Condorceta Republique brakowało filozofa. Sieyès przejmując tę rolę”. Skądinąd, Sieyès był podpisany pod żyrondistowskim projektem ustawy zasadniczej — przyp. aut.

⁸Nicolas de Caritat, *Exposition des principes et des motifs du plan de constitution*, (w:) A. Condorcet-O’Connor, M. F. Arago, *Oeuvres...*, op. cit., (t. 12), s. 335–415.

⁹„Donner à un territoire de vingt-sept mille lieues carrées, habité par vingt-cinq million d’individus, une constitution qui, fondée uniquement sur les principes de la raison et de la justice, assure aux citoyens la plus entière jouissance de leurs droits; combiner les parties de cette constitution, de manière que la nécessité de l’obéissance aux lois, de la soumission des volontés individuelles à la volonté générale, laisse subsister dans toute leur étendue, et la souveraineté du peuple, et l’égalité entre les citoyens, et l’exercice de la liberté naturelle, tel est le problème que nous avons à résoudre”. *Ibidem*, s. 335.

¹⁰*Ainsi la royauté a dû être abolie*. Nicolas de Caritat, *Exposition...*, op. cit., s. 337. Zagadnieniem monarchii Condorcet zajmował się już np. w *De la République, ou un Roi est-il Nécessaire à la conservation de la Liberté* (w:) A. Condorcet-O’Connor, M.F. Arago, *Oeuvres...*, op. cit., (t. 12), s. 227–237.

¹¹*Ainsi, l’on a dû prononcer que la France formerait une république, une et indivisible*. Nicolas de Caritat, *Exposition...*, op. cit., s. 340. *Notabene* — analizując zagadnienie federacjonizmu — Condorcet odwoływał się do doświadczeń Stanów Zjednoczonych. Problematyka nie była mu zapewne obca, skoro należał swego czasu do masonskiej „Łoży Dziewięciu Sióstr” kierowanej przez Benjamina Franklina. B. Gaxotte, *Rewolucja...*, op. cit., s. 78. Poza tym do komitetu konstytucyjnego wraz z Condorcetem wchodził T. Paine, Anglik, ale uczestnik walki o niepodległość USA.

wyborczy proponował oprzeć na własnej metodzie¹². Przy czym rewizją konstytucji miało zajmować się odrębne ciało (konstytuanta — narodowa konwencja), niezależna od „normalnej” legislatury.

Zakładał uzyskanie praw politycznych przez mężczyzn po ukończeniu 21. roku życia, urodzonych we Francji lub zamieszkających w tym kraju od roku, z zastrzeżeniem, że dostęp do służby państwowej następowałby po ukończeniu 25 lat.

W zakresie władzy wykonawczej uznawał wyższość niewielkiej, kolegalnej egzekutywy nad jednoosobową. Uznawał także, że powinna być ona podporządkowana legislaturze, która jednak nie powinna dowolnie odwoływać członków egzekutywy.

W uzasadnieniu znajdziemy także uwagi odnoszące się do władzy sądowniczej. Do ciekawostek można zaliczyć pomysł wprowadzenia instytucji specjalnego sądu (*l'institution d'un jury national*) rozstrzygającego w sprawach odpowiedzialności funkcjonariuszy państwowych za przestępstwa przeciwko wolności ludu i bezpieczeństwu państwa, zniesienia kary śmierci i zasadę organizowania procesu cywilnego dopiero po fiasku arbitrażu.

Autor projektu proponował także niezależność Skarbu Narodowego (*Trésor Public*) w stosunku do władzy wykonawczej.

W zakresie podziału terytorialnego i władzy lokalnej — Condorcet proponował podział kraju na duże gminy (*communes*) w ramach większych jednostek — departamentów (*départements*). Przedstawił także zadania zgromadzeń podstawowych (inaczej pierwiastkowych, *les assemblées primaires*) i ich relacje z ogólnokrajową egzekutywą, jak również założenia administracji departamentalnej.

3. Tekst właściwego projektu konstytucji poprzedzała „Deklaracja praw naturalnych, cywilnych (obywatelskich) i politycznych ludzi” (*Déclaration des droits naturels, civils et politiques des hommes*). Składała się ona z 33 artykułów, poprzedzonych krótką preambułą. W artykule pierwszym wprowadzano pojęcia praw naturalnych, obywatelskich i politycznych, zaliczając do nich: wolność (*liberté*), równość (*égalité*), bezpieczeństwo (*sûreté*), własność (*propriété*), pomoc społeczną (ew. bezpieczeństwo społeczne, socjalne — *garantie sociale*), prawo do oporu (ew. „rebelii” — *résistance à l'oppression*).

Artykuły I–VI definiowały pojęcie wolności (art. II i III) i zawierały pewne szczegółowe postanowienia (np. art. V odnosił się do wolności prasy, art. VI do wolności wyznania). Artykuły VII i VIII dotyczyły równości. IX dotyczył dostępu do funkcji publicznych. Artykuły od X do XXIV odnosiły się głównie do zagadnień bezpieczeństwa i własności, XXV–XXX bezpieczeństwa socjalnego, XXXI–XXXII — prawa do oporu. XXXIII wprowadzał prawo ludu do nowelizacji i rewizji konstytucji. Niewątpliwie w stosunku do regulacji z konstytucji 1791 r. projekt żyrondistowski stanowił krok naprzód jeżeli chodzi o regulację praw i wolności. Oceniając go,

¹² Condorcet był autorem znanych i dziś pojęć z zakresu prawa wyborczego: kryterium (metody) Condorceta oraz tzw. paradoksu Condorceta. Zob. M. le Marquis de Condorcet, *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions. Rendues à la pluralité des voix*, Paris 1785. Koncepcje ogólnie przedstawione także w: J.M. Colomer, *The Strategy and History of Electoral System Choice*, <http://www.palgrave.com/pdfs/1403904545.pdf>.

P.A. Kropotkin uważał, że formułuje on prawa i wolności w dużo bardziej konkretny sposób (np. zasady swobody wyznaniowej czy wolności prasy)¹³.

4. Projekt samej konstytucji, a przynajmniej jej głównej, „właściwej” części (*Projet de constitution française*), składał się z 13 rozdziałów¹⁴. Jego systematyka wewnętrzna była relatywnie skomplikowana. W ramach każdego rozdziału rozpoczynała się nowa numeracja artykułów. Niektóre rozdziały dzieliły się dodatkowo na sekcje *Section*, w ramach których także rozpoczynała się nowa numeracja artykułów.

Rozdział pierwszy poświęcony był zagadnieniom podziału administracyjnego państwa. Zgodnie z tezami uzasadnienia Republika Francuska miała być państwem jednolitym, podzielonym dla celów administracyjnych na 85 departamentów¹⁵. Te dzielić się miały na duże (wielkie) gminy — *grandes communes*. Następnymi jednostkami podziału były dzielnice (obszary) municypalne (*sections municipales*) i zgromadzenia podstawowe (*assemblées primaires*)¹⁶.

5. Władzą ustawodawczą miało być Ciała Legislacyjne¹⁷ (*Corps législatif*). Zgodnie z wizją przedstawioną w uzasadnieniu, organ ten miał być jednoizbowy. Wybory miały odbywać się co roku (w pierwszą niedzielę maja). Jeden deputowany (*député*) miał przypadać na 50 tysięcy mieszkańców (art. IV w sekcji I rozdziału VII). Projekt znał także instytucję zastępców (*suppléant*) deputowanych. Wybierano ich w liczbie równej liczbie posłów¹⁸. Podobnie jak w przypadku egzekutywy, zakładano często wymianę osób pełniących funkcje w Ciele Legislacyjnym. Zmian na stanowisku przewodniczącego i sekretarza miano dokonywać co miesiąc (art. XII w sekcji I rozdziału VII).

Zgodnie z art. III w sekcji II rozdziału VII akty prawodawcze parlamentu dzieliły się na ustawy i dekrety (w myśl art. II w tejże sekcji ustawy konstytucyjne stanowiły grupę odrębną — ich zmiany dokonywała konwencja narodowa — zob. niżej).

Projekt dawał bardzo szeroki zakres władzy Ciału Legislacyjnemu. Nie tylko stanowiło akty ustawodawcze, ale także wykonywało zadania „ogólnej administracji” nad wieloma podmiotami. Z założenia jedności władzy wynikało na przykład to, że instytucja zaangażowana w wykonywanie aktów ustawodawczych powinna być podporządkowana legislatywie, stąd rola egzekutywy sprowadzona była w rzeczywistości nie do decydowania, lecz do nadzorowania (*veiller*)¹⁹.

W projekcie oddzielono organizacyjnie władzę ustawodawczą (Ciało Legislacyjne) i ustrojodawczą (Konwencja Narodowa — *La Convention nationale*). Postanowienia jej dotyczące zostały zawarte w rozdziale IX projektu. Zwoływać ten organ miało Ciała Legislacyjne raz na dwadzieścia lat. Zwołanie konwencji

¹³ P.A. Kropotkin, *The Great French Revolution, 1789–1793*, New York 1927 (1929), tekst dostępny na stronach internetowych: http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/lvi.html.

¹⁴ Tak zdecydowano się przetłumaczyć w niniejszym artykule francuski termin *titre*.

¹⁵ Projekt konstytucji zawierał nawet wytyczne co do wielkości departamentów (art. III z rozdziału I).

¹⁶ W niniejszym artykule autor dokonał własnego tłumaczenia francuskich terminów. Niewątpliwie, może być ono niekiedy dyskusyjne (zob. także przypis 14).

¹⁷ Interesujące, że postanowienia dotyczące ogólnokrajowej legislatywy zostały zawarte dopiero w rozdziale VII projektu.

¹⁸ Zastępcą obejmował miejsce deputowanego w przypadku określonym w art. 10 sekcji I rozdziału VII.

¹⁹ Tak w: M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7 — *The doctrine in France*; tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 201.

mogło także nastąpić w wyniku wniosku (każdego obywatela francuskiego lub Ciała Legislacyjnego) zaaprobowanej przez większość obywateli w głosowaniu w zgromadzeniach podstawowych. Konwencja była wybierana w analogiczny sposób jak Ciała Legislacyjne, z tym, że na każdy department przypadało dwóch deputowanych do konstytuanty (i ich zastępców). Członkowie Ciała Legislacyjnego nie mogli zostać wybrani do konwencji. Okres działania wybranej w ten sposób konstytuanty nie mógł przekraczać roku. Zgodnie z art. XII rozdziału IX, uchwalona przez Konwencję Narodową zmiana konstytucji wymagała jeszcze odpowiedniej akceptacji ludu.

6. Władza wykonawcza *Conseil exécutif de la République* miała składać się z siedmiu ministrów i sekretarza. Art. II z rozdziału V dokonywał przy tym enumeratywnego wyliczenia ministrów²⁰. Dosyć kuriozalnym — z dzisiejszego punktu widzenia — rozwiązaniem było to, że zadanie przewodniczenia Radzie Wykonawczej miało „przechodzić” na kolejnych ministrów co 15 dni. Niezwykle interesująca była także procedura powoływania „rządu”. Każde zgromadzenie podstawowe miało wyznaczać siedmiu kandydatów na ministrów. Następnie władze administracyjne departamentu spośród tak wyłonionych kandydatów sporządzały listę trzynastu pretendentów na każde stanowisko ministerialne. Ponownie zwoływano zgromadzenia podstawowe, które wybierały ministrów²¹. Niewątpliwie nominacja ministrów przez lokalne zgromadzenia wyborcze (bo tak chyba należy określić rolę zgromadzeń podstawowych) była rozwiązaniem kuriozalnym i należy wątpić czy realnym. Mogło ono doprowadzić do wykształcenia dwóch alternatywnych i konkurujących ze sobą ośrodków władzy, mimo założenia o podporządkowaniu Rady Wykonawczej parlamentowi (zob. uwagi poniżej).

Przyznać jednak należy, że Condorcet w swoim uzasadnieniu projektu wcale nie wyraził opinii, że Rada Wykonawcza musi być jedną ze struktur parlamentu. Powinna być „zmuszona do posłuszeństwa”, ale dysponować także pewną niezależnością. Miał ją podkreślać fakt, że egzekutywa nie była wybierana przez legislatywę, lecz przez lud²². Tworzyło to niezwykle ciekawą sytuację. Pomimo, że Condorcet bardzo mocno i stanowczo odrzucał ideę równowagi władz (zob. uwagi poniżej), stworzył jednocześnie projekt systemu ustrojowego, w którym Rada Wykonawcza była bezpośrednio wybierana przez naród, dysponując tym samym legitymacją co najmniej równorzędną legislatywie. Mało tego — silniejszą. Zwrócił na to uwagę w dyskusji L. de Saint-Just, który zarzucił, że Rada Wykonawcza będzie bardziej

²⁰ *Ministre de la Législation; Ministre de la Guerre; Ministre des Affaires étrangères; Ministre de la Marine; Ministre des Contributions publiques; Ministre d'Agriculture, de Commerce et de Manufactures; Ministre des Secours, Travaux, Etablissements publics et des Arts.*

²¹ P. Kropotkin, *The Great French Revolution*, op. cit., korzystano z tekstu na stronach internetowych http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/contents.html (w tym przypadku z tekstu rozdział LVI: *The Constitution — The Revolutionary Movement*) http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/frenchrev/lvi.html), pomocniczo posługując się polskim wydaniem: *Wielka Rewolucja Francuska 1789–1793*, Łódź–Kraków 1948.

²² M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7, tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 205.

bezpośrednim reprezentantem całego ludu niż legislatura. I tym samym może łatwo osiągnąć większe od legislatury prestiż i znaczenie w oczach społeczeństwa²³.

7. Niezwykle istotną rolę w systemie ustrojowym zaproponowanym przez żyrondistów odgrywały zgromadzenia podstawowe. Zdaniem M. Goldie żyrondyści w sytuacji, kiedy problem ustalenia relacji pomiędzy zwierzchnictwem narodu a zasadą reprezentacji spowodował zagadnienie określenia relacji pomiędzy Paryżem i prowincjami, jednoznacznie „postawili” na prowincje. Mieli przy tym nadzieję na pogodzenie zasady reprezentacji z odwołaniem do zasady suwerenności całego narodu działającego poprzez zgromadzenia podstawowe²⁴. P.A. Kropotkin — w czasach zdecydowanie odleglejszych — również oceniał tę konstytucję jako „w pewnym sensie bardzo demokratyczną” również odnosząc się do roli przewidzianej dla zgromadzeń podstawowych²⁵. Zwraçał uwagę, że nie wybierały tylko swoich reprezentantów do ogólnokrajowej legislatury, ale także funkcjonariuszy Skarbu, sądownictwa, a także ministrów. Odgrywały także rolę w procedurze zarządzania referendum i „bezpośredniej legislacji”.

Władzą administracyjną na poziomie lokalnym — zgodnie z rozdziałem IV projektu miały być w departamentach rady administracyjne (*conseil administratif du département*), składające się z 18 członków, z których dwóch tworzyło dyrektoriat departamentu (*directoire*). Gminami zarządzać miały administracje gminne (*administration de municipalité*) składające się z 12 członków i mera (*maire*), który im przewodniczył. Gminy posiadające więcej niż jedną sekcję miejską tworzyły także agencje (*agence*) podporządkowane gminie. Co dwa lata miano „odnawiać” połowę członków departamentalnych rad administracyjnych (trzy miesiące po wyborach do władz legislacyjnych).

8. W rozdziale VIII wprowadzano pewne instytucje demokracji bezpośredniej — prawo obywateli do składania petycji (*droit de pétition*) i prawo obywatelskiej oceny (cenzury) aktów wydawanych przez przedstawicieli narodu (*censure du peuple sur les actes de la représentation nationale*).

Zaskakująco podobnie jak we współczesnych nam konstytucjach („najnowszej generacji”), zagadnienie praw obywatelskich ujęte było w projekcie w jednym z pierwszych rozdziałów (II). Pojęciem „obywateli” określano mężczyzn²⁶ powyżej

²³ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7, tamże podane źródło — *Archives parlementaires*, 1st Series, Vol. 63, p. 203. W tejże pozycji ocena, że w projekcie konstytucji nie było mowy o „prostej odpowiedzialności” Rady Wykonawczej przed legislaturą: „Nor could the executive be said to be »responsible to the legislature in any straightforward sense. The legislature could accuse the executive, or any member of it, and demand their removal, but the final decision was to be taken by an elected »national jury« to be specially convoked to hear each case. Hardly an expeditious means of parliamentary control!”.

²⁴ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History of Eighteenth-century Political Thoughts*, Cambridge University Press 2006, s. 648.

²⁵ Te i poniższe uwagi na podstawie — A. Kropotkin, *The Great French Revolution*, op. cit., rozdział LVI.

²⁶ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History...*, op. cit., s. 648 uważa, że konstytucja żyrondistowska była demokratyczna, przynajmniej do tego stopnia, że instytucjonalizowała prawa wyborcze dla mężczyzn i zrywała z klasyfikacją obywateli do kategorii czynnych i biernych (w listopadzie 1789 r. formalnie zniesiono we Francji stany, ale w grudniu tego roku wprowadzono podział — według nomenklatury wymyślonej przez E.J. Sieyès — na obywateli „biernych” i „czynnych”. Klasyfikacja

21 lat, mieszkających nieprzerwanie we Francji przez rok (licząc od dnia wpisania ich na listę — *tableau civique* — prowadzoną w zgromadzeniu podstawowym)²⁷. Pełnię praw do zajmowania stanowisk w służbie publicznej obywatel miał uzyskiwać po ukończeniu 25 lat (art. IX z rozdziału II).

9. System rządów proponowany przez żyrondistów niewątpliwie zakładał nadrzędność organów przedstawicielskich, dosyć umiejętnie — jak na owe czasy — łącząc zasadę suwerenności narodu z zasadą przedstawicielstwa. Stąd silna pozycja ustrojowa legislatywy i lokalnych zgromadzeń podstawowych. Odrzucano przy tym — w jakimkolwiek wymiarze — zasadę równowagi władz. Żyrondyści lokowali wykonywanie władzy ustawodawczej w jednoizbowej legislatywie wolnej od jakichkolwiek amerykańskich pomysłów hamulców i równowagi (*checks and balances*). Choć niewątpliwie — jak już nadmieniano wyżej — twórcy żyrondistowskiej konstytucji nie mogli postrzegać ustroju amerykańskiego jako obcego, czy wrogiego. Jednak Condorcet pisał wręcz — zapewne także w kontekście ustroju USA — o występującej „obawie nowości, jednej z największych plag ludzkości”²⁸. Teza dosyć szokująca, ale dobrze obrazująca wolę zapewnienia w jak największym stopniu dominacji organów będących emanacją narodu.

Niewątpliwie u podstaw projektu żyrondistów leżało fundamentalne założenie Concorceta o tym, że istnieje tylko jedna władza, władza narodu, która spoczywa w rękach ciała przedstawicielskiego²⁹. Nadrzędnego nad innymi organami państwowymi. Opinię, że projekt Condorceta wprowadzał model *gouvernement d'assemblée*, w którym odmawiano władzy wykonawczej statusu „prawdziwej” władzy dzielił chociażby P. Bastid³⁰. Natomiast sam Condorcet prezentując z emfazą projekt żyrondistowski negował pomysły wprowadzenia równowagi pomiędzy władzami³¹. Stanowiąca część projektu żyrondistów „Deklaracja praw naturalnych, obywatelskich i politycznych” odstąpiła od — skądinąd bardzo ogólnego — nawiązania do idei podziału władz w preambule do „Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela” z 1789 r.³² Nowa „Deklaracja” — w art. 29 — wspominała już tylko o „funkcjach publicznych”,

zależała od wysokości płaconych podatków. Obywatele „bierni” — ok. 3.000.000 — byli pozbawieni prawa głosu, „czynni” mogli wybierać władze publiczne. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Ossolineum 1974, s. 406–407).

²⁷ J. Kean, *A. European Citizen? (revised version of a public lecture delivered at the Zentrum für Niederlande-Studien Westfälische Wilhelms-Universität Münster, January 8th, 2008)*, artykuł ze strony internetowej: www.johnkeane.net/word_docs/eurocitizens.doc, s. 7: zwraca uwagę na łatwość uzyskiwania obywatelstwa francuskiego według projektu Condorceta: „*A similar transformation is evident in the final draft of the Girondin constitution of 1791, which stipulated that any foreigner wishing to reside in France and willing to take the civic oath could be granted naturalization by the Legislative Assembly (...)*”. Tamże przywołane słynne słowa J.L. Talliena: „Jedynymi cudzoziemcami we Francji są źli obywatele”.

²⁸ M. Goldie, R. Wokler, *The Cambridge History...*, op. cit., s. 648.

²⁹ K. Biskupski, *Założenia ustrojowe współczesnej Francji, ze szczególnym uwzględnieniem urzędu Prezydenta Republiki*, Toruń 1963, s. 15.

³⁰ P. Bastid, *Le gouvernement d'assemblée*, op. cit., s. 308.

³¹ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, op. cit., rozdział 7.

³² Tekst w języku francuskim na stronach internetowych <http://www.textes.justice.gouv.fr/index.php?rubrique=10086&ssrubrique=10087&article=10116>, w języku angielskim: <http://www.hrcr.org/docs/frenchdec.html>.

których granice powinny być jasno określone przez prawo³³. Projekt żyrondystowski odrzucał także wszelkie elementy teorii równowagi, widoczne chociażby w pismach Sieyès'a i pracach Konstytuanty. Według założenia Condorceta przewodnią myślą nowej ustawy zasadniczej powinna być jedność założeń i działania pomiędzy legislatywą, egzekutywą i ludem. Model „zbalansowanych władz” zakładał — zdaniem Condorceta — istnienie podziałów wewnątrz państwa, których być w Republice Francuskiej nie powinno³⁴.

Pozostaje ciekawą kwestią do dyskusji, czy autor projektu chciał rzeczywiście w sposób jak najbardziej szeroki zapewnić narodowi możliwość sprawowania władzy bezpośrednio? Odpowiedź na to pytanie nie jest prosta, tak jak nie jest — wbrew pozorom — łatwo odpowiedzieć na pytanie o rzeczywiste poglądy markiza de Condorcet. Czy rzeczywiście był aż tak postępowy jak wskazywałyby na to projekt, który wyszedł spod jego pióra? Z jednej strony jego wczesne opowiedzenie się za republiką, przeciwko niewolnictwu, a także za — umiarkowanym — udziałem kobiet w życiu publicznym sugerowałoby dalece liberalne poglądy i zerwanie z tradycyjnymi poglądami warstwy społecznej, z której się wywodził. Z drugiej — jeżeli przyjrzeć się jego głosowaniom w Konwencji sprawa nie jest aż tak jasna i stawia Condorceta w bardziej „drobnomieszczańsko-konserwatywnym świetle”³⁵. Warto odnotować tu tezę klasika anarchizmu P.A. Kropotkina, który polemizował z F.A. Aulardem³⁶. Uznając, że ten ostatni dokonał wybitnego porównania konstytucji żyrondystowskiej i jakobińskiej, nie dzielił jednak podziwu Aularda do koncepcji lokalnych organów władzy w konstytucji Condorceta (choć z drugiej strony uznawał to dzieło za względnie demokratyczne — zob. wyżej). Zamiast „poważnie organizować gminę” (czy raczej lokalną społeczność — przyp. aut.) Kropotkin uważał, że twórca projektu zamierzał ją zniszczyć tworząc struktury bardziej biurokratyczne niż ludowe³⁷.

10. Dokonując skromnego *résumé* niniejszego artykułu projekt żyrondystowski można scharakteryzować w poniższy sposób³⁸. Stał on niewątpliwie mocno na gruncie zasady jedności władzy. Zgodnie zresztą z dosyć podstawowym założeniem Condorceta, że władza ludu spoczywa w rękach organu przedstawicielskiego. Projekt odrzucał tym samym samą ideę podziału władzy, jako instytucję oczywiście sprzeczną z tezę władzy

³³ Odejście od idei delegacji „władz” i przyjęcie koncepcji wyznaczenia „funkcji” zaproponował M. Robespierre w 1791 r., M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, *op. cit.*, rozdział 7; tamże podane źródło — *Archives parlementaires*, 1st Series, Vol. 29, s. 326–327.

³⁴ M.J.C. Vile, *Constitutionalism...*, *op. cit.*, rozdział 7; tamże podane źródło — *Plan de constitution présenté à la Convention nationale, Oeuvres*, Paris, 1804, Vol. XVIII, s. 185 i 201. Notabene, Vile zwraca uwagę na podobieństwo pomiędzy projektem żyrondystowskim a konstytucją Pensylwanii z 1776 r.

³⁵ Na pytanie o poglądy Condorceta — Liberala czy konserwatysta (*Liberal or conservative*)? — próbują odpowiedzieć autorzy notatki biograficznej zamieszczonej na stronach internetowych <http://www.memo.fr/en/dossier.aspx?ID=402>.

³⁶ F.A. Aulard, o zdecydowanie lewicowych przekonaniach, w latach 1886–1922 kierował katedrą rewolucji francuskiej na Sorbonie.

³⁷ P.A. Kropotkin, *The Great...*, *op. cit.* Tamże odesłanie do cytowanej przez Kropotkina pozycji — F.A. Aulard, *L'histoire politique de la révolution française origines et développement, de la démocratie et de la république 1789–1804*, Paris 1901 (opisywane spostrzeżenia są w tomie II tego dzieła).

³⁸ Podsumowanie poniższe oparte jest w dużym stopniu na ustaleniach K. Biskupskiego, *Założenia...*, *op. cit.*, s. 15–16, z którymi autor niniejszego artykułu w szerokim zakresie się zgadza.

jednością, tudzież prowadzącą do potencjalnej konkurencji i walki pomiędzy legislatywą i egzekutywą. Zasady jedności władzy jednak konsekwentnie nie przeprowadzono, gdyż projekt Condorceta przewidywał istnienie Rady Wykonawczej, która choć silnie podporządkowana organowi przedstawicielskiemu, wybierana miała być bezpośrednio przez lud. Tym samym projekt konstytucji Condorceta można uznać za oparty na zasadach suwerenności narodu, jedności władzy i dominacji parlamentu, ale jednak ograniczony nieco w swym radykalizmie, nie prowadzący do wykształcenia formuły rządu zgromadzenia, lecz raczej *sui generis* systemu parlamentarno-komitetowego³⁹ (oczywiście, gdybyśmy chcieli trochę „na siłę” adaptować współczesne pojęcia prawnoustrojowe do czasów odległych o ponad 200 lat).

³⁹Należy zdawać sobie sprawę, że rozróżnienie między systemem rządów zgromadzenia a parlamentarno-komitetowym jest w polskiej nauce dyskusyjne. Wielu autorów uważa te pojęcia za tożsame. Autor niniejszego artykułu swoje zdanie na ten temat wyraził najpełniej w pozycji książkowej: P. Kierończyk, *Nadrzędność parlamentu — mit czy realna alternatywa ustrojowa. Analiza wybranych przykładów*, Gdańsk 2009, w szczególności w rozdziale I, uznając zasadniczo za słuszne oddzielanie pojęcia rządów zgromadzenia i systemu parlamentarno-komitetowego. W wielkim uproszczeniu — pojęcie „rządów zgromadzenia” powinno być zarezerwowane do sytuacji „skrajnych”, gdy parlament przejmuje „całą władzę” w swoje ręce i właściwie przestają istnieć inne organy centralne, naczelne państwa, gdyż ich funkcje przejmuje bezpośrednio parlament i jego wewnętrzne organy. W przypadku systemu parlamentarno-komitetowego mamy także do czynienia z zachowaniem nadrzędnej roli parlamentu w państwie (aparacie państwowym), ale jednak np. inne, podstawowe organy władzy nie są jednocześnie wewnętrznymi organami parlamentu, nie następuje zatem ich „instytucjonalny zanik”. Są one natomiast parlamentowi podporządkowane. Przyznać jednak należy, że przekonanie o tożsamości „rządów zgromadzenia” i „systemu parlamentarno-komitetowego” jest na tyle silne wśród przedstawicieli części polskiego prawa konstytucyjnego, że — wychodząc ze skądinąd z natury błędnych wnioskowań *argumentum ad numerum* i *argumentum ad traditio* — przyznać należy, iż nie ma większych szans na zmianę takiego stanu rzeczy.